

פרשת תרומה

אין מוקדם ומאוחר בתורה
(פסחים ו, ב; ספרי בהעלותך ט, א ועוד)

כה, ב ויקחולי תרומה

פרשתנו העוסקת בסוגית המשכן וכליו, ועמה פרשת תצוה העוסקת ברובה בכגרי כהונה, מביאות אותנו לעיון בסוגית 'אין מוקדם ומאוחר בתורה'. היגד זה של חז"ל ידוע לכל אחד הלומד תורה, ונראה לומר שהוא טעון גם הגדרה וגם הסבר. כאמור, ההיגד והיסוד הוא של חז"ל עצמם, כאשר אנו בוחנים את הדרכים השונות של גדולי הראשונים ביישום ההיגד, וכפי שנעיר להלן, לא חז"ל חידשו לנו את ההיגד הזה, כי אם התורה עצמה בכתבה תאריכים שונים בהיפך גמור מן ההיסטוריה.

תחילה נשים את פעמינו לפרשנדתא (רש"י) בפירושו להלן (לא, יח) ד"ה ויתן אל משה וגו':

אין מוקדם ומאוחר בתורה. מעשה העגל קודם לציורי מלאכת המשכן ימים רבים היה, שהרי ב- י"ז בתמוז נשתברו הלוחות וביום הכיפורים נתרצה הקב"ה לישראל, ולמחרת התחילו בנדבת המשכן, והוקם באחד בניסן (עכ"ל).

סתם רש"י ולא פירש כאן מנין לו מן הכתובים (א) שהלוחות נשתברו ב- י"ז בתמוז (ב) שביום הכיפורים נתרצה הקב"ה (ג) שדוקא למחרת התחילו במלאכת המשכן. ושמה מסתמך כאן רש"י על דבריו להלן (לג, יא ד"ה ושב אל המחנה) שם מפרט את כל התאריכים הקשורים בחטא העגל. מלשון רש"י ('קודם לציורי מלאכת המשכן') מתברר כי רש"י סבור שאין להפריד בין הציורי על המשכן ובין הביצוע של הקמת המשכן. סבור, אפוא, רש"י שעצם ציורי הקמת המשכן היה תוצאה מחטא העגל. לכן אם עשיית המשכן היתה אחרי חטא העגל (וכפי שנראה להלן, זהו לכולי עלמא) הרי שגם הציורי על אותה עשייה, היה אף הוא אחרי חטא העגל. לכן למסקנתו של רש"י שסוגייתנו

מייצגת את העיקרון שהניחו לנו חז"ל של "אין מוקדם ומאוחר". זוהי אפוא, דעתו של רש"י ביישום העיקרון שלימדונו חז"ל. כפי שהערנו לעיל יש מקומות בתורה שהתורה בעצמה מעידה שאין מוקדם ומאוחר. הנה לדוגמה התורה מעידה שפרק א' של חומש במדבר אירע "בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי" בעוד היא מעידה שאירועי פרק ט' באותו חומש היו "בחודש הראשון"! של אותה שנה, הלא היא "בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִית לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". דברי חז"ל בספרי שם (הובאו ברש"י) לא באו לגלות לנו ש"אין מוקדם ומאוחר", כי זאת עשתה התורה עצמה, אלא חז"ל באו להפנות את תשומת ליבנו לתופעה. ממילא הרשות נתונה למפרשים ליישם את העיקרון הזה, על פי הבנתם בכתובים, או על פי מטרתם בכתיבת פירושם.

אולם טרם נמשיך לעיין במשנתם של שלושת גדולי הראשונים ביישום הכלל (אין מוקדם וכו') של חז"ל, היות ובפרשת תרומה קא עסקינן, מן הרצוי כי נראה כיצד גדולי האחרונים שבליטא (שדברי הראשונים נהירים להם כשבילי דוילנא) התייחסו לסוגיית המשכן וכליו על כל ארבע פרשיותיה (תרומה – תצוה – ויקהל – פקודי).

היה זה הגאון רבי יהושע הלר זצ"ל (מתלמידיו הגדולים של רבי חיים מוולוז'ין) אשר פירש בספרו "אהל יהושע", שפרשות תרומה-תצוה מציינות את דרגת המשכן שאמורה היתה להיות לפני חטא העגל, בעוד ויקהל – פקודי מציינות את דרגת המשכן שנקבעה סופית אחרי וכתוצאה מחטא זה בחיי האומה. במאמר אדיר זה, אשר משום מה לא הגיע לתודעת אלה העוסקים בפרשנות המקרא, עומד הרב המחבר (דרוש א' סימן א') לא על תופעת החזרה שבויקהל – פקודי לעומת תרומה – תצוה, אלא דוקא על ההבדלים הלשוניים והסיגנוניים המשמעותיים ביותר בין שני זוגות פרשיות אלה. בסימן א' מונה הרב המחבר אחד לאחד למצוא חשבון תשעה (כך!) סוגי הבדלים עקרוניים בין שני זוגות הפרשיות, וזה לשונו: אלה הם השינויים הנבדלים בפרשיות של המשכן וסדרי מלאכתו, ולא לחינם נשתנו, כנודע לכל מאמין ביקרת קדושת תורתנו הקדושה (עכ"ל). הרי שוב לפנינו יסוד היסודות בלימוד תורה: אין מקריות בכתיבת התורה. בסימן י"ב הוא אף ביאר, וזה לשונו: לא באתי בסוד ה' לכוון היחוס אשר בין אברי המשכן וכליו ובין תרי"ג מצוות – זה לעומת זה. עם כל זה נפלאות היא בעינינו שכאשר נספרם אחת לאחת למצוא חשבונם,

נמצא מספרם עולה ומכוון למספר תרי"ג אשר מנו חז"ל במניין המצוות, וכדדריש רבי שמלאי שלהי מסכת מכות (כג – כד) (עכ"ל). ואם בוולוז'ין קא עסקינן, הרי גם הנצי"ב הבחין בין כמה וכמה שלבים שבהקמת המשכן, הלא הם: (א) עצם הציווי מאת ה'. (ב) העשייה של כל החלקים. (ג) הבאת כל החלקים לפני משה לקבל את אישורו ואת ברכתו. (ד) הקמת המשכן על כליו.

עיון באהל יהושע ובהעמק דבר יראה כיצד שני גאוני ליטא אלה מבארים ומפרשים את כל ההבדלים (גדולים וקטנים) שבכתובים בארבע פרשיות הללו. מה שנראה כחזרה מיותרת מתברר כשינויים – אם מצדו יתברך כתוצאה משינוי הדרגה הרוחנית של עם ישראל, ואם מצדו ומיזמתו של בצלאל עצמו, אשר קיבל את הסכמתו של משה ושל ה' (עיין כאמור בספר 'אהל יהושע', מהדורת בננו הרב הלל, דרוש א' החל בסימן י"ב, ובמהדורת 'העמק דבר' של בננו הרב מרדכי בביאורו המקיף לדברי הנצי"ב בפרשיות אלה). גם לפי רבי יהושע הלר וגם לפי הנצי"ב, אין אצלנו מקרה של "אין מוקדם ומאוחר" וכל הפרשיות באות על מקומן אל נכון. הפרשיות שייכות לסוגיית "לפני – אחרי", אותה סוגיה ואותו יסוד שביאר רבינו עובדיה ספורנו בפירושו לתורה (עיין בספרנו פרשות: בשלח, שמיני, אחרי מות, שלח). היסוד, כפי שביארנו, הוא כי כתיבת מצוה מסויימת במקום מסוים בתורה שבכתב, משקפת את דרגת בני ישראל (הם שנצטוו במצוות) באותה תקופה אשר עליה מדבר הכתוב לפי פשוטו של מקרא. ועיין בזה גם בפרשת בא, כיצד משמעות של מילה משתנה אף היא לפי מקומה 'ההיסטורי' בכתוב של התורה. יסוד דברי ר' יהושע הלר הוא, שלפני חטא העגל היתה דרגה של קדושה נצחית בכל חלק וחלק ובכל כלי וכלי של המשכן בפני עצמו. לעומת זאת, אחרי החטא, השיגו את הקדושה בדרגה ההיא רק על ידי צירוף כל החלקים וכל הכלים, כאשר אז "וְהָיָה הַמִּשְׁכָּן אֶחָד".

מעין מהלך זה מצינו אצל גאון ליטאי אחר, הלא הוא בעל 'משך חכמה'. לדעתו של ר' מאיר שמחה (במדבר ט, י) לפני חטא העגל מיד אחרי קבלת התורה, היה לכל יחיד ויחיד דין קדושת כלל ישראל. דרגה זאת בטלה עם חטא העגל, ואפילו עם סליחת הקב"ה והקמת המשכן לא חזרו עם ישראל אל הדרגה ההיא (כלשון הספורנו היה 'תיקון מה' ולא תיקון מלא, שלא כשיטת הרמב"ן על 'למעלת אבותם ישובו'). הדבר בא לידי ביטוי, בין היתר, בכך

שנפסקה הלכה לדורות ש'טומאה דחוייה בצבור', ציבור דייקא, כאשר סך הכל של קדושת כלל ישראל מתגבר על כל טומאה. אולם, טוען ר' מאיר שמחה, לפני חטא העגל היתה זו דרגת קדושתו של כל יחיד ויחיד בישראל — 'טומאה דחוייה ביחיד'. לכן מובן מדוע בעיית הטמאים לנפש אדם (במדבר פרשת בהעלותך בסוגית פסח שני) התעוררה רק אחרי חטא העגל ונתעלמה ממשה רבינו ("עֲמְדוּ וְאַשְׁמְעוּ"). כי לפני ירידת הדור ע"י חטא העגל, יכול היה היחיד להביא קרבן פסח בטומאה! מטעם זה גם מבינים מדוע בכל כחמשים המצוות מתוך תרי"ג שבפרשת משפטים, לא מצינו — ולו פעם אחת! — עונש כרת, והלא דבר הוא! אלא היא הנותנת! הלא "וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא" — יחיד נכרת, ואין צבור נכרתים. לכן לפני חטא העגל — כאשר פרשת משפטים מציינת את דרגת האומה לפני החטא — אין עונש כרת, כי ליחיד יש דין של צבור. כך דברי שר התורה [ועיין בדבריו בהרחבה במדבר ט, י ד"ה איש איש כי יהיה טמא לנפש: 'הא דלא נאמר פרשת פסח שני במתן תורה בסיני'].

ואנו חוזרים עתה אל סוגית 'אין מוקדם ומאוחר בתורה'. הנה למרות כל האפשרויות לפרש את הפרשות כפשוטן בהקשר ההיסטורי, בחר רש"י לפרש על פי 'אין מוקדם ומאוחר בתורה'. והנה במקום אחר באותה תקופה של הקמת המשכן וחנוכתו, שוב פירש רש"י על משקל 'אין מוקדם'. ויקרא (ח, ב) ד"ה קח את אהרן:

פרשה זו [של משיחת אהרן ובניו לכהונה בשבעת ימי המילואים מ — כ"ג באדר עד סוף החודש] נאמרה שבעת ימים קודם הקמת המשכן [הסופית שהיתה בראש חודש ניסן. יוצא איפוא, לפי רש"י, שפרקים א — ז בחומש ויקרא, בו נלמדים כל סוגי הקרבנות, נאמרו למשה אחרי פרק ח (וגם פרק ט). שהרי סוגית הקרבנות שייכת ל'תורת אהל מועד', ולפני כ"ג באדר לא היה אהל מועד!] שאין מוקדם ומאוחר בתורה (עכ"ל רש"י). על עמדת רש"י מקשה הרמב"ן בסגנונו המיוחד: 'ולמה נהפוך דברי אלקים חיים'?

זהו רק אחד מן הביטויים המיוחדים בסוגיא זאת, בה חולק הרמב"ן הן על רש"י והן על אבן עזרא, כאשר הוא טוען (במדבר טז, א ד"ה ויקח קרח) נגד אבן עזרא המפרש כי מחלוקת קרח היתה לפני מעשה המרגלים בפרשת שלח, וזה לשונו:

...וזהו מדעתו של רבי אברהם (אבן עזרא) שהוא אומר במקומות רבים 'אין מוקדם ומאוחר' כרצונו. וכבר כתבתי (ריש פרשת יתרו בסוגיא אם יתרו בא לפני או אחרי מתן תורה, ועיין גם פרשת משפטים כד, א ועוד) כי על דעתי כל התורה כסדר [ההיסטורי הנכון], זולתי במקום אשר יפרש [הכתוב עצמו את החריגה מן הסדר ההיסטורי], וגם שם לצורך ענין ולטעם נכון.

הרי שדברי הרמב"ן ברורות מיללו — כדי לפרש על פי 'אין מוקדם ומאוחר' צריכים סיבה חזקה וענינית, וזאת בניגוד לעמדת ר' אברהם אבן עזרא הנוהג לפרש על פי 'אין מוקדם' בקלות יחסית וכלי התנאים ('לצורך ענין ולטעם נכון') שהציג נגדו הרמב"ן המחייבת את ההפיכה. יש לציין כי בעל 'באר יצחק' על פירוש רש"י (שמות לא, יח) כיוון לדעתו של הרמב"ן בכתבו כי טעם 'אין מוקדם' הוא: "כי יש סדר מוקדם [לשון נופל על לשון! כאן הכוונה לעדיף] לסדר הזמני" [היסטורי - כרונולוגי] עכ"ל. וה'טעם הנכון' וה'הסדר המוקדם' מוצאים הסבר נאה בלשונו של בעל ספר החינוך בסוף ההקדמה הקצרה שהקדים לספר דברים, שם עמד על: 'אמרם זכרונם לברכה בכמה מקומות אין מוקדם ומאוחר בתורה', וזה לשונו:

ושורש ענין זה לפי הדומה, כי התורה תכלול כל החכמות, מלבד פשט עניניה המתוקים ויסודות מצוותיה החזקים. ואפשר כי מפני זה צריך להיות פרשיותיה ואותיותיה במקום שהם, והכל מכוון מאת ארון החכמה ברוך הוא, וזה טעם מספיק' (עכ"ל בעל ספר החינוך).

כלומר, לא בספר היסטורי או קובץ הלכתי בלבד עסקינן. התורה כוללת בתוכה את סך הכל של חכמת הבורא שניתן ללמד לבשר ודם (העם היהודי). זאת היא עושה על ידי פשט, דרש, רמז, סוד (פרד"ס), או בלשון אחרת ע"י 'שבעים פנים לתורה' (מדרש רבה פרשת נשא על "שְׁבַעִים שְׁקָל בְּשָׁקֶל הַקֹּדֶשׁ"). [ויצוין, כי הביטוי 'שבעים פנים לתורה' אינו נמצא לא בבבלי, ירושלמי, מכילתא, ספרא, ספרי — והלא דבר הוא!].

עד כה עסקנו בדברי הראשונים (רש"י, רמב"ן, ראב"ע) כאשר אפשר לסכם ולומר שהם מייצגים שלוש גישות שונות ביישום הכלל של 'אין מוקדם'.

(א) לפי דברי רבינו אברהם אבן עזרא 'אין מוקדם' הוא הכלל, כלומר, ניתן לפרש את הכתובים בכל מקום על משקל 'אין מוקדם' (כמו לומר שפרשת קרח היתה לפני פרשת שלח), אלא אם כן, כמובן, פשוטם של מקראות מלמד אחרת.

(ב) לפי הרמב"ן: 'אין מוקדם' הוא הכלל של היוצא מן הכלל. כלומר בכל התורה כולה יש לפרש על פי 'יש מוקדם', אלא אם כן מקרא מלא דיבר הכתוב (כגון פרק ט' בחומש במדבר "בַּחֲדָשׁ הָרֵאשׁוֹן" הקודם לפרק א' "בחודש השני"), או שיש צורך הענין וטעם נכון.

(ג) לפי רש"י: כפי שראינו, הוא משתמש בכלל זה יותר מאשר הרמב"ן, אבל פחות מאשר ראב"ע, כאשר הוא מגביל את עצמו לאותם המקרים ש'אין מוקדם' היא שיטה של חז"ל.

אולם טעות תהיה בידינו לראות בזה "מחלוקת ראשונים" כמקובל. הרי המחלוקת ביניהם אינה על הכלל, כי אם על יישום הכלל — אותו כלל שחז"ל ניסחו אותו בלשונם 'אין מוקדם ומאוחר בתורה'. ובלשונו של הרמב"ן ריש פרשת יתרו: כבר נחלקו רבותינו בפרשה זאת [וַיִּשְׁמַע יְתְרוֹ], יש מהם אומרים כי קודם מתן תורה בא יתרו כסדר הפרשיות, ויש מהם שאמרו שאחר מתן תורה בא (עכ"ל), ואחרי שהרמב"ן במקרה דנן מחזק את עמדת 'אין מוקדם' הוא מסיים "ואם כן נצטרך לתת טעם למה מקדים הפרשה הזאת לכותבה כאן" (עכ"ל). וקדם לו בקצירת לשונו פרשנדתא רש"י (במדבר ט, א ד"ה בחודש הראשון): ופרשה שבראש הספר לא נאמרה עד אייר, למדך שאין סדר מוקדם ומאוחר בתורה [וכאן אין מקום למחלוקת על עצם ענין הסדר. וממשיך רש"י ושואל] ולמה לא פתח בזה... (עכ"ל).

הרי ש'אין מוקדם ומאוחר בתורה' היא עובדה שאין בה מחלוקת. המחלוקת יכולה להיות (א) ביישום הכלל למקומות שאין מקרא מלא דבר הכתוב (ב) בטעם התופעה — כל מקרה ומקרה לגופו. כל פרשן ופרשן יקבע את עמדתו בהתאם למטרתו בפירושו על התורה. היסוד והשורש, כאמור, הוא אצל חז"ל בעקבות התורה עצמה, ומשם ייפרד והיה ללפחות שלוש דרכים שונות ביישום אותו יסוד ושורש.